

ANOTACE STUDIJNÍ OPORY

Předkládaná studijní opora představuje vstupní odbornou bázi k povinně volitelnému kurzu Překladatelský seminář s dotací jedné hodiny týdně. Dotace kurzu předurčuje minimalizovaný rozsah opory, který – jak už vyplývá z názvu – se soustředí pouze na výklad klíčových pojmů.

Opora je určena studentům navazujícího magisterského studia. Z důvodu možné návaznosti studia zahrnujícího různé univerzity, fakulty i obory, jsou zopakována a rozvedena základní fakta, která mohou být některým studentům známa již bakalářského studia na KG PedF UK.¹ Tyto poznatky se týkají pojmů TEXT, KULTURA, KOMUNIKAČNÍ MODELY, SÉMIOTIKA. Text opory lze tedy přiblížit jako rozpracovanou a doplněnou verzi opory připravené pro studenty bakalářského studijního programu.

Cílem opory je seznámit studenty s principy překládání a prohloubit tak jejich jazykové kompetence.

Opora vychází ze skutečnosti, že ji budou využívat budoucí učitelé, a proto klade důraz také na aspekt interkulturality. Zprostředkování kultury cílového jazyka je jedním ze základních úkolů učitele, k jehož naplnění může využít jak překladových technik, tak překladů. **Je vypracována v českém jazyce, a to z toho důvodu, že se jedná o práci nejen s cílovým, ale i mateřským jazykem majícím v translatologii stěžejní význam. Německý jazyk je ošetřen formou resumé.**

Opora je standardně doplněna seznamem studijní literatury, která vychází jak z čistě lingvistických, tak translatologických zdrojů. Výchozí bázi se staly vlastní práce autorky, monografie z oblasti textové lingvistiky, stylistiky, didaktiky cizích jazyků – části zabývající se zprostředkováním jazyka jako takového, zprostředkováním kultury a v neposlední řadě také *Umění překladu* od Jiřího Levého.

Klíčové pojmy: text; převádění textu z jazyka do jazyka; překládání; tlumočení; sémiotika překladu; překlad literárního textu; kultura; tři fáze překladu.

¹ Z tohoto důvodu je místy odkazováno na podklady k dalším kurzům, které je možné dohledat na webových stránkách autorky.

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

(ANEB UČITEL V ROLI TLUMOČNÍKA A PŘEKLADATELE)

Překládání a tlumočení představují v rámci filologických studijních oborů samostatnou disciplínu, jejíž studium by mělo vyústit v jinou než učitelskou profesi. Přesto jsou základní tlumočnické a překladatelské dovednosti v povolání učitele cizích jazyků nepostradatelné, neboť učitelská profese představuje více než jen odborné zprostředkování cílového jazyka v běžných vyučovacích hodinách. Její součástí je také překladatelské a tlumočnické angažmá mimo výuku, neboť právě učitel cizích jazyků vytváří ve školní praxi spojnici mezi světem mateřské a cílové kultury. Předkládaná opora si klade za cíl upozornit na úskalí různých typů tlumočení, a především různých typů překladů z pohledu lingvistiky i literární vědy.

Je nezbytné rozlišovat mezi různými typy překládání, jako jsou např.

- překlad textové komunikace všedního dne (překlad e-mailové komunikace), který vyžaduje znalost frazeologie;
- překlad smluv mezi školami, překlad projektových žádostí, které musí být přesné a neobejde se bez znalosti textových vzorců;
- překlad odborných textů vyplývajících ze zaměření školy, který je založen na terminologii, jež nemohla být součástí pregraduálního vzdělávání;
- překlad programů společných kulturních večerů, které sice částečně dovolují i tvůrčí invenci, ale zároveň předpokládají kulturní rozhled a obsahovou i jazykovou orientaci překladatele v dané problematice
- a v neposlední řadě překlad jako forma cvičení, které může dovést k četbě originálu, nebo od ní také odradit.

Umění překlada je v učitelské praxi důležité také při práci s autentickým literárním textem, který může být použit jako protiklad ke zjednodušené četbě, nebo který se jeví jako relevantní při práci s tzv. zrcadlovými knihami. Úkolem učitele je v tomto případě napomoci při stavbě pomyslných mostů vedoucích jejich žáky k četbě originálu. Také z toho důvodu je důležité učinit s překladem vlastní zkušenost, tj. projít ‚zkouškou ohněm‘ a sám si překlad vyzkoušet.

Je nutné podle formy a funkce komunikace rozlišovat i různé typy konsekutivního tlumočení, např.

- oficiální tlumočení X tlumočení pro přátele, které vyžaduje povědomí o vertikální sociálně vymezené ose jazyka a o hierarchii stylistického zabarvení;

- běžné tlumočení ve funkci vedoucího skupiny (zajištění ubytování) X tlumočení orientované na individuální kontakt, v němž je často relevantní i odborná slovní zásoba a paralelní dovednost překladu (doprovod k lékaři a překlad lékařské zprávy), které jsou postaveny na znalosti kultury (a v druhém případě i dovednosti pracovat s lékařskou terminologií jako jedním z odborných jazyků).

Záměrem opory je nabídnout studentům novou perspektivu náhledu na jazykové fenomény, které jsou jim známy již z dřívějšího studia.

O PŘEKLÁDÁNÍ

(O PROCESU PŘEKLÁDÁNÍ A PŘEKLADU JAKO TEXTOVÉM PRODUKTU)

1. Pojem text a jeho zkoumání²

Termín text pochází z latinského *textus* (tkanina, pletivo), podstatného jména odvozeného od slovesa *texere* (tkát). Základním atributem textu v jakémkoliv významu je struktura naplněná obsahem, významem a funkcí. Tento hrubý popis lze vztáhnout na řadu objektů, které nás obklopují a jejichž podstatu blíže nezkoumáme. Přenesení termínu text mimo oblast písemnictví se dnes považuje za abstrakci, jejíž význam zůstává mnohdy skrytý všem, kteří se pohybují mimo oblast sémiotického a lingvistického zkoumání.

V oblasti jazykové komunikace a písemnictví je text z dnešního pohledu vymezen především funkcí zpětně poukazující na formu a často i téma sdělení.

Z perspektivy zkoumání textů rozlišujeme mezi

- **parolovou lingvistikou**, ve které dominují mluvené projevy a která má blízko nejen k rétorice, ale i např. k pragmalinguistice a komunikačním vědám,
- a **tradiční lingvistikou**, v níž se můžeme opřít zejména o textovou lingvistiku, či o textově stylistickou analýzu, v případě literárních textů o literárněvědnou, literárně textovou a stylistickou analýzu.

² Pojednání o textu vychází z kapitoly „Cizojazyčná literatura a cizojazyčná LPDM v interkulturním diskursu“ v monografii Interkulturní didaktika cizojazyčné literatury/LPDM. Kontexty a perspektivy od autorky opory (v tisku).

- Autonomní zkoumání představuje **literární věda** (především teorie literatury a okrajově dějiny literatury, které jsou stále těsněji spojovány s dějinami jako takovými se zvláštním zřetelem ke kulturnímu životu). Hovoříme o zkoumání literárních textů, k němuž náleží i bádání o literárním jazyce.

Literárně lingvistický exkurz č. 1

Text a/vs. literární text

a) z perspektivy strukturního zkoumání

Při popisování procesu vzniku textu jako jednotky, pro niž jsou relevantní **téma, charakter písemnosti, struktura a funkce**, lze – i v návaznosti na etymologický původ tohoto termínu – vyjít z **metafory tkaní**.

Dvě soustavy nití, které jsou vůči sobě na tkalcovském stavu v kolmém postavení, lze přirovnat k paradigmatickým a syntagmatickým vztahům v textu. Paradigmatické vztahy garantují myšlenkové sepětí textu, syntagmatické vztahy jsou materiálně obsaženy v jazykovém uchopení myšlenkové struktury, tedy v naplnění myšlenkové osnovy jazykovými prostředky. V oblasti literatury lze na tomto místě zmínit rovněž paradigma žánru a kompozici literárního textu.

Text – ve strukturním zkoumání nejvýše položená jazyková jednotka – vzniká naplněním ‚podélné soustavy pomyslných nití‘ jako myšlenkové osnovy textu prostřednictvím ‚příčné soustavy pomyslných nití‘, která je vytvořena z verbálních prostředků, jež lze připodobnit k ‚textovému úteku‘. Hustotu ‚textové tkaniny‘ určuje intenzita ‚jazykového a sémantického provázání obou soustav‘ směřující k myšlence textu, která se vztahuje jak k jeho sémantickému obsahu, tak i funkci.

Rovněž sémantika a funkce textu jsou navzájem provázány, funkce textu vyplývá z nasazení textu do jazykové praxe.

Také **literární text** lze připodobnit k ‚lingválně sémantické tkanině‘,

- jejíž více či méně konzistentní sled myšlenek je založený na literární fikci nebo non-fikci
- a jejíž zvláštnost spočívá v literárnosti jazykového kódu.
- Z obsahu lze vyčíst nosnou myšlenku, tj. poselství textu, které prostřednictvím estetického ztvárnění umocňuje fungování díla v literárně společenské praxi a odráží se v různých aspektech recepce.

Literární text jako umělecké literárně jazykové předitivo a zároveň umělecký celek lze z pohledu strukturní analýzy vymezit jako jednotku, jejíž součástí je

- literárně sémantická, tj. literárně estetická a zároveň tematická komponenta (srov. Mukařovský 1966, Strelka 1989),
- komponenta kompoziční
- a komponenta jazyková (srov. Strelka 1989), která je z pohledu překladu prioritní.

b) z pohledu kultury

Každá kultura je ve své podstatě protkána texty podmiňujícími úspěšné fungování kultury ve smyslu společnosti. Ve své většině je lze vnímat jako výraz odrážející způsob její existence: • jsou

základním stavebním kamenem komunikace; • lze je chápat také jako instrument k vyjádření vztahů, stanovení pravidel i restriktivních opatření v případě jejich porušení; • mají funkci dokumentu ve smyslu zachycení stupně vědění společnosti; • jsou výrazem kultury v užším slova smyslu, kdy hovoříme o textech uměleckých.

V souladu např. s J. Mukařovským (1966) lze za základní atributy literárního jazyka nezávisle na jeho langue³ považovat poetičnost, imaginativnost a literární fikci (srov. Wellek 1996). Pro potřeby dalšího zkoumání je lze shrnout do následujících bodů:

- literární fikce zpravidla staví na příběhu, události, popisech a portrétech, které jsou zčásti výtvozem autora a zčásti určitým typem výpovědi o světě reálně existujícím mimo literaturu. Jedná se tedy o referenci překračující rozměr textu, v níž lze dekodovat jisté vědění o světě zahrnující také postoj autora k tématu, jež ve svém díle ztvárňuje;⁴
- imaginativnost neboli imaginace pak souvisí s fantazií a obrazotvorností, která se promítá také do metaforičnosti literárního jazyka, jejíž převod z jednoho jazyka do druhého je jednou z nejobtížnějších záležitostí překladu.

1.1 Poznámka ke vztahu bádání o textech a translatoologie

Oblast translatoologie v sobě více či méně zahrnuje všechna výše uvedená zkoumání textů. Zatímco tlumočení se týká především parolové lingvistiky, překládání předpokládá odpovídající zázemí z lingvistických disciplín (a to jak při překládání odborných textů, tak při překladech krásné literatury) a rovněž znalosti z oblasti literární vědy (především z teorie literatury, které může pomoci při překládání beletristických textů, zejména poezie).

2. Původní text a text překladu⁵

Pojem původní text označuje jazykovou jednotku, kterou autor zpravidla pronesl/sepsal ve svém mateřském jazyce.

Proces tvorby a recepce je zasazen do společensko-kulturního a historicky kulturního kontextu. Jako výchozí model pro objasnění tohoto tvrzení poslouží model komunikace Františka Čermáka (2001, s. 18).

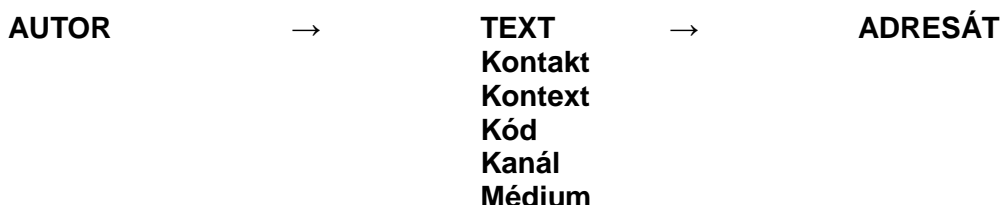
³ Termínem langue se v souladu s tradičním chápáním tohoto pojmu rozumí komplex slovní zásoby a gramatických pravidel tvořících základ lingvistické struktury jazyka. Termín literární jazyk pak označuje výběr jazykových prostředků charakteristických pro literární texty z funkčního stylového typu krásné literatury (srov. např. Sowinski 1999, Malá 2003).

⁴ Takové pojetí textu spojuje sémiotiku literatury se zkoumáním literární vědy rozšiřujícím běžné vnímání poetiky (srov. Klausnitzer 2004).

⁵ Pojednání o komunikačních modelech vychází z disertační práce autorky studijní opory, která byla s názvem *Dětské světy a fenomény reality v německy psané problémově orientované literatuře pro mládež v poslední třetině 20. a na začátku 21. století. Model literární komunikace ve vyučování němčině jako cizímu jazyku*. Obhájena v roce 2009.

Obr. č. 1

Komunikační model Františka Čermáka navazující na model Romana Jakobsona

Komentář k obrázku č. 1

- Pod pojmem AUTOR rozumíme osobu, která je producentem textu. Pokud bychom hovořili o tvůrčím psaní jako procesním modelu, pak pojem AUTOR označuje TVŮRCE LITERÁRNÍHO TEXTU.
- Pod pojmem TEXT rozumíme jazykovou jednotku/literární text vyznačující se tématem, myšlenkovou strukturou, specifickým jazykem a funkcionalitou, která souvisí s hlavní myšlenkou textu, v případě literárního textu ideou.
- KONTAKT je v tomto případě interpretovatelný jako myšlenkový proces mezi autorem a cíleným adresátem. V případě procesu vzniku literárního textu se jedná o abstraktní pojetí komunikace se zamýšleným čtenářem.
 - Pojem KONTEXT je v uváděném modelu chápán čistě pragmaticky, což znamená, že je vymezen vlastní komunikací a představuje zastřešující pojem pro okolnosti, v nichž text vzniká (umístění v čase a prostoru – konkrétní údaje o době a místě vzniku díla).
 - Po obsahové stránce lze hovořit o tzv. kontextualizaci, tj. o usouvztažnění cílového textu do soustavy textu, tj. mezi pretexty a případně posttexty či další souběžně vznikající texty k dané tematice.
 - V případě, že se pod pojmem TEXT rozumí LITERÁRNÍ DÍLO, pak je zapotřebí vzít v úvahu i další kontexty, které úzce souvisejí s literaturou jako uměleckým a společenským fenoménem (kontext uměleckého směru, kontext žánrový, tematický, autorský etc.).
- Lingvistické pojmy KANÁL a MÉDIUM bývají většinou označovány jako přenosové médium.

2.1 Převádění původního textu do dalšího jazyka: překládání vs. tlumočení

Převody textů z jazyka do jazyka spadá do oblasti translologie, kterou je možné dále rozdělit na překladatelství a tlumočnictví.

Překladem⁶ se zpravidla rozumí převod písmem fixovaného textu, k jehož zpracování má

⁶ Předkládaná opora se zaměřuje zejména na otázku překládání umělecké literatury, a to z důvodu zaměření učitelského

překladatel k dispozici pomocné prostředky, jako jsou například

- slovníky (tištěné, digitalizované slovníky, slovníky dostupné na internetu);
- textové korpusy
- a jiné texty (spojené s možností rešerší, případně již dříve vydaných překladů téhož textu, případně jiných textů, které se vztahují k dané problematice).

Při překladu do mateřského jazyka překladatele, který je symptomem překladů umělecké literatury, je relevantní jak pokud možno brilantní znalost mateřštiny, která by měla předčít znalost překládaného jazyka, tak jazykový cit.

Pod pojmem **tlumočení**⁷ se rozumí převod mluveného projevu, který můžeme dále rozdělit na

- konsekutivní tlumočení
- a simultánní tlumočení.

Obtížnost tlumočení spočívá nejen v rychlosti ‚přepínání‘ z jazyka do jazyka, ale rovněž v ‚překladové paměti‘, neboť tlumočník/tlumočnice musí nejen zároveň pracovat s oběma jazyky, dokonale a bez pomoci umět zacházet s tlumočeným obsahem (např. včetně odborných výrazů), ale musí podržet v paměti i fakta, která má sdělit cílové osobě/skupině.

Poznámky k jednotlivým typům tlumočení

- **Při konsekutivním tlumočení** může využít psaní poznámek, avšak zachycení jedněch dat může oslabit pozornost při paměťovém ‚vstřebávání‘ dat následujících. Důležitá je ‚komunikační jiskra‘, dovednost udržovat kontakt a být jak s osobami a pokud možno, pak sekundárně (tak, jak je to jen možné) i s tématem.
- **Při simultánním tlumočení** je výhodou ‚kabinková izolace‘ a práce se sluchátky, která vytváří poměrně ‚čisté‘ prostředí oproštěné od vnějších ruchů. Obtížnost takového tlumočení se odvíjí prakticky od nulového kontaktu s osobou, jejíž projev tlumočník převádí, z požadované přesnosti a preciznosti, z nulové možnosti opravy sebe sama.

2.1.1 Překladová literatura v podobě ‚komunikačního modelu‘

Východiskem všech následujících reflexí je skutečnost, že mluvíme o komunikaci v přeneseném slova smyslu, totiž o zpracování původního, autorem dokončeného a nakladatelem vydaného textu do podoby textu překladového.

Tento proces lze přirovnat ke zdvojení tradičního komunikačního modelu, jehož řetězec se skládá jak z procesních aktů (aktu produkce překladu a implicitně přítomné následné recepce) a textu jako

studia, v němž má své důležité místo právě porozumění překladové literatuře.

⁷ Problematice tlumočení nebude věnována další pozornost, neboť tlumočení není obsahem kurzu.

produktu (ve smyslu dokončeného překladu). Při samotném překládání pak dochází k posunu všech výše zvýšených elementů, které se na procesu literárně-překladové komunikace podílejí. Jedná se o průnik dvou kulturních systémů, v jejichž středu stojí překlad jako produkt jejich vzájemného protipůsobení.

Myšlenková mapa č. 1

Relace v komunikačním modelu vzniku překladové literatury

Relace AUTOR (= spisovatel) – AUTOR' (= překladatel)

- Řečeno profesním žargonem, úkolem překladatele je transformovat text z jazyka překládaného díla do jazyka překladu tak věrně, jak je to nutné, a tak volně, jak je to možné (*so treu wie nötig, so frei wie möglich*).

Je důležité, aby překladatel výborně znal nejen překládané dílo, ale také autora, literárně historický a literárně-teoretický, společensko-historický kontext díla.

Relace TEXT (= původní literární dílo v jazyce originálu) – TEXT' (= překlad)

- **Relevantními faktory jsou kontakt a kontext**

Kontakt zde může představovat jednak faktický kontakt s autorem původního díla, s nímž lze překlad konzultovat, jednak virtuální kontakt s imanentním adresátem překladu. Pro překladatele je důležitá např. znalost kulturního klimatu země, pro niž překlad vzniká, znalost již existujících překladů etc.

Sémantika a kód: Text překladu by neměl představovat převedení původního díla do jiného jazykového kódu. Úkolem překladatele je hledat ekvivalentní prostředky v relaci *text originálu – text překladu* na všech významotvorných rovinách struktury jazyka (rovina věty – syntaktické prostředky, rovina slova – lexikální a morfologické prostředky, rovina hlásky – prostředky fonologické a fonetické). Důležité je využít typických rysů genologické i morfologické stavby jazyka.

- **Médium jako nástroj k ‚přenosu textu‘ směrem k adresátovi sehrává i v případě překladových děl stále významnější roli.**

V profesním žargonu někdy slyšíme: „*Knihu prodává obálka*.“ Toto vyjádření je pravdivé pouze prvoplánově. Přesněji řečeno – literární text prodává kniha jako jeho médium⁸. Avšak obálka knihy je v podstatě prvním kontaktem s textem, a proto ji lze interpretovat jako velmi důležitý faktor ovlivňující recepci textu. Součástí obálky jsou i textové upoutávky na příběh, který kniha přináší, a další tzv. 'záložkové texty', ať již přibližují text, nebo autora.

Součástí mediální komponenty uměleckého textu, kterou lze v podobě knihy zároveň charakterizovat jako řemeslný produkt uměleckého charakteru, jsou ilustrace, které text buď doprovázejí, nebo jej pomohou dotvářet, působit jako jeho nedílná součást.⁹

Knihy jako médium má v překladové literatuře specifickou úlohu. Je otázkou, do jaké míry mají překladová vydání respektovat originál a do jaké míry jej mohou posunout směrem ke čtenáři

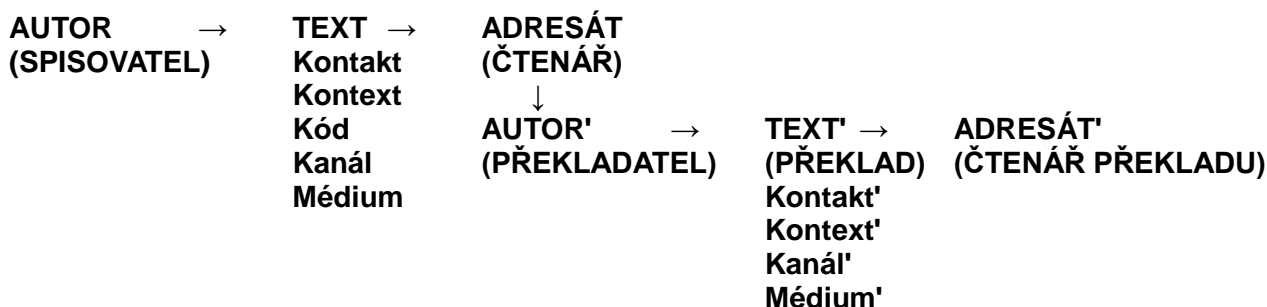
⁸V této úvaze nekalkulujeme s podobou tzv. internetových knih.

⁹ Připomeňme např. román „*Die unendliche Geschichte*“ od Michaela ENDEHO, kde např. teprve ilustrátor nového vydání, František Skála mladší, který částečně vycházel z výtvarné podoby díla v originále, zjistil, že iniciály, které jsou dominantním znakem ilustrací jednotlivých kapitol, jsou seřazeny abecedně. Na základě ilustrátorovy intervence byl kontaktován překladatel, aby nově přeložil první věty kapitol.

v zemi, pro niž se dílo překládá.¹⁰

Obr. č. 2

Základní komunikační model vzniku literárního textu v originálním znění a v překladu

Komentář k obr. č. 2

Jedná se o model průniku původní a cílové kultury, přičemž klíčovou otázkou je relace mezi textem překládaným a textem překladu.

Ve vyučování cizímu jazyku to znamená, že lze pracovat jak s doslovným překladem, který slouží k pochopení jazykových struktur, tak pokusem ze strany žáků o vlastní překlad do uměleckého jazyka (pokusem o vytvoření jazykového stylu odpovídajícího originálu), nebo s překladovou uměleckou literaturou).

3. Překlad v kontextu kultury

Na tomto místě je důležité upozornit na všeobecně známé dvojí chápání kultury. V širším pojetí se pod tímto pojmem rozumí vše, co člověk vytvořil. Lze tedy hovořit o prostředí, v němž se každodenně pohybujeme a žijeme. O každodenních zvyklostech, rituálech, komunikačních vzorcích. O tom, jak se oblékáme, co jíme. O užitném umění, kterým jsme obklopeni, architekturou počínaje a nábytkem v našich domovech konče. O tradicích a zvycích, které si předáváme z generace na generaci. O symbolech a hrdinských osobnostech, které provázejí naši mysl, více, než si myslíme. Užší pojetí kultury je vymezeno oblastí umění. Opět bychom se mohli vrátit k architektuře, mohli bychom pokračovat výtvarným uměním, hudbou, tancem, divadlem i filmem a v neposlední řadě literaturou, která nás z pohledu překladu bude zajímat nejvíce.

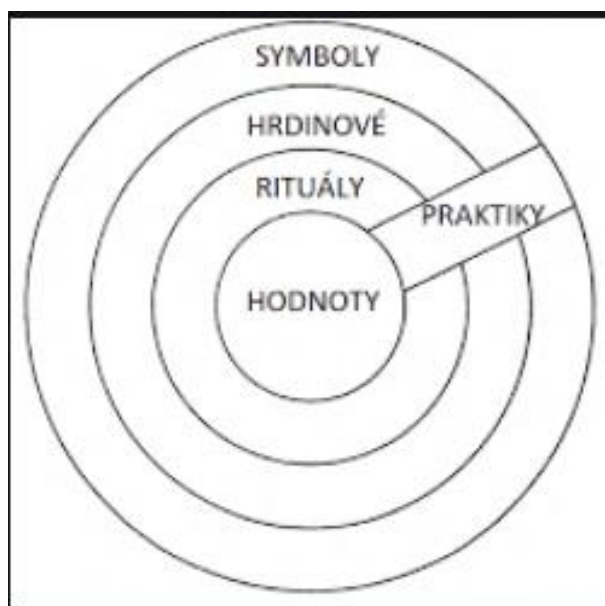
Hovoříme o povrchových hladinách kultury (které je možné zachytit i vizuálně či sluchově) a hlubinných vrstvách původní kultury, z níž se překládá, tj. o společenských fenoménech, které na

¹⁰ Médium může respektovat také faktor vícesměrné adresnosti textu. Např. současná anglická fantasy („*Zlatý kompas*“ *Philipa PULLMANA*) se prodává s obálkou určenou mládeži a odlišně provedenou obálkou určenou dospělým čtenářům.

první pohled zůstávají ukryté či méně zřetelné a které je potřeba rozkrýt. I v tom spočívá úloha překladatele, neboť i překlad lze považovat za jistou interpretaci textu. K této problematice je nutné – zejména při překladech umělecké literatury – přistupovat s citem a nesnažit se text vykládat, nýbrž zachovat věrnost poetice původního díla a pokud možno ani nenarušit autorský styl autora originálu. Avšak zároveň je nutné vycházet z různosti ‚jazykového charakteru‘ kódu původního díla a překladu (viz kap. č. 4, která je věnována Levého *Umění překlada*).

Obr. č. 3

Hofstedův cibulový model kultury¹¹

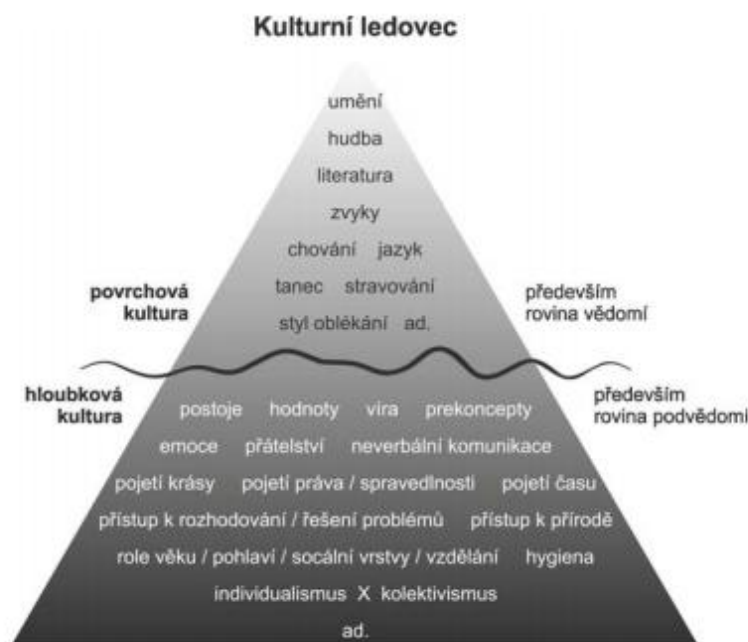

Obr. č. 4

Model kulturního ledovce podle Kláry Kostkové¹²

¹¹ <https://www.google.cz/search?q=hofstede+cibulov%C3%BD+model&source>; 30. 12. 2019; 12:45.

¹² Viz KOSTKOVÁ 2012, s. 16.

..

Komentář k obr. č. 3 a 4

Nejen v kulturních vědách, ale i v jazykových zkoumáních hovoříme o povrchových hladinách jazyka, které reprezentuje především morfosyntax, a hlubinných vrstvách jazyka, které představuje jazyk a myšlení.

3.1 Umělecký překlad a sémiotické kategorie *své/cizí/společně*¹³

Sémiotika jako nauka o znacích se k problematice překladu vztahuje více, než by se na první pohled zdálo. Vycházíme-li z klasifikace znaků podle Ch. S. Peirce, pak jsou relevantní zejména symboly jako znaky, jejichž významu se musíme naučit. V tomto případě se však nelze omezit na porozumění významu slov ve smyslu jazykových jednotek a nelze se spokojit ani s porozuměním jazyku jako prostředku částečně zachycujícímu i deklarujícímu způsob myšlení. Na tomto místě je nutné obrátit pozornost ke kultuře jako takové.

Jak již bylo vícekrát poznamenáno, schopnost reflektovat své okolí prostřednictvím uměleckých textů je vlastností danou pouze člověku. Lidský život se vyznačuje nepřetržitou konfrontací s okolním světem i sama se sebou. Tato cesta za poznáním i nalezením vlastní identity je spjata se sémiotickou kategorií **své** a **cizí**, kterou lze následně přetransformovat do kategorií **vlastní** a **jiné**.

¹³ Zpracování této problematiky se odvíjí od publikace T. Bučkové *Interkulturní didaktika cizojazyčné literatury/LPDM. Kontexty a perspektivy* (v tisku). Sémiotikou (literárního) textu se Bučková zabývala i ve své disertační práci obhájené roku 2009.

- Kategorie **své** v tomto případě znamená to, co je člověku již **známé**. Jedná se tedy o kategorii, s níž člověk umí nebo by měl umět poměrně snadno zacházet. Z pohledu člověka zasazeného do interkulturního prostředí se právě zmíněná kategorie **své** modifikuje v kategorii **vlastní, která v tomto případě reprezentuje nejen člověka, ale i jeho kulturní kořeny**, tedy kulturu a potažmo i literaturu mateřského jazyka.
- Kategorii **cizí** pak lze přiblížit jako to, co je člověku neznámé. V podstatě se jedná buď o to, co je nové ve smyslu extenzivně se rozšiřujícího vědění člověka, nebo o nové ve smyslu vlastního sebepoznání učiněného na základě konfrontace známého s neznámým/cizím a následné reflexe tohoto poznání. Z pohledu interkulturního zkoumání se pak kategorie **cizí**, která subjektivně může navodit pocit nedůvěry nebo odtažitosti, v kategorii **jiné**, která je používaná ve výzkumech zabývajících se osvojováním cizojazyčné literatury, vnímána spíše neutrálně (srov. Zajícová 2008).

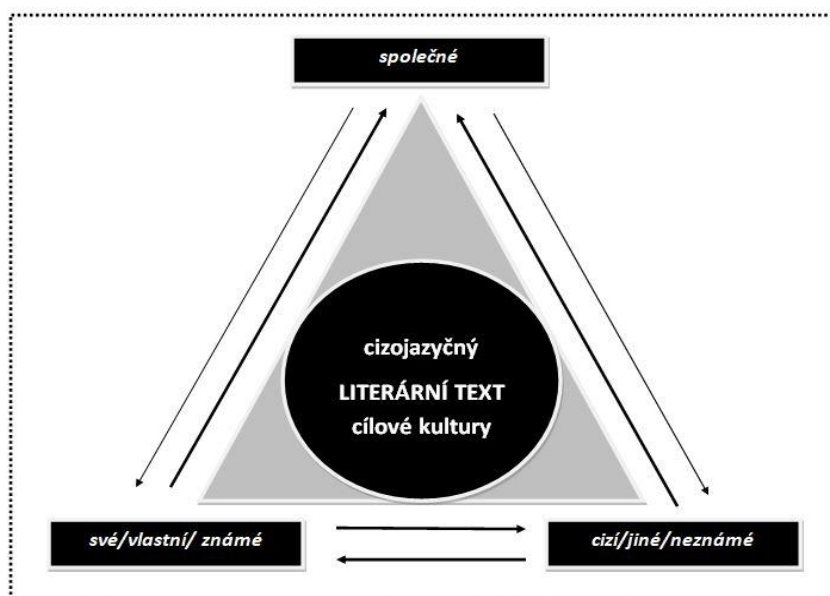
Kategorie své a cizí se určitým způsobem promítají i do problematiky překladu a následně jeho recepce, kde reprezentují fenomén interkulturality, přičemž kulturní i jazykové **cizí** je částečně modifikováno tak, aby mohlo být co nejvěrněji, a přesto co nejsrozumitelněji zprostředkováno. Oblast translologie je v tomto zkoumání zmíněna pouze okrajově jako jeden z faktorů ovlivňujících recepci.

Zmíněné triády kategorií *své/vlastní/známé* vs./a *cizí/jiné/neznámé*; lze chápat jako základnu triangulačních vztahů směřujících ke kategorii *společné*.

- Kategorie **společné** deklaruje skutečnost, že cílem interkulturní komunikace by nemělo být preferování a zdůrazňování odlišností vedoucí k netolerantnosti, ale hledání vzájemně blízkých prvků, na základě kterých lze budovat vzájemné porozumění a pochopení stavějící na toleranci, kterou nelze vnímat jako stoprocentní akceptaci všeho, co druhá kultura přináší.

Obr. č. 5

Model triangulačních vztahů sémiotických kategorií reprezentujících vlastní a cílovou kulturu z pohledu recepce cizojazyčného textu

Komentář k obr. č. 5

Model představuje sémiotická proudění vztahující se k literárnímu textu, a to proto, že literární texty se ve srovnání s jinými vyznačují obzvláště vysokým stupněm symboličnosti dané literárním jazykem a povahou literatury jako uměleckého média reflektujícího mimoliterární (a mimojazykový) svět.

Četbu literárního díla (ze strany překladatele a později běžného čtenáře) lze přiblížit jako určitý typ literární komunikace. Triangulační proudění této interkulturní literární komunikace směřuje k nalezení společných prvků, tj. prvků spadajících do kategorie trans.

4. Překlad jako setkání/střet dvou kultur v rámci interkulturního zkoumání¹⁴

Důležitým faktorem je tedy nejen znalost překládaného jazyka, ale rovněž znalost kultury, z níž překladatel překládá, a taktéž kultury, které překlad adresuje. Obzvláště důležité je toto tvrzení pro překlad umělecké literatury, který prakticky představuje v procesu tvorby (a následně i čtenářské recepce) setkání (či střet) dvou odlišných kultur. Vnímání kulturního střetu lze připodobnit střetu pohledu na vlastní kulturu, na niž se hledí ‚zevnitř‘ (tj. z pozice uvnitř kulturního systému spjatého s rodnou řečí a kulturou) a ‚zvenčí‘ (tj. z pozice vlastní kultury, z níž se nahlíží na cizí kulturu,

¹⁴ Zpracování této problematiky se odvíjí od publikace T. Bučkové *Interkulturní didaktika cizojazyčné literatury/LPDM. Kontexty a perspektivy* (v tisku).

v případě translatologie na kulturu překládaného jazyka). Tyto pohledy ‚zevnitř‘ a ‚zvenčí‘ kulturních systémů bývají v interkulturním zkoumání označovány termíny vnitřní a vnější perspektiva.

- **Vnitřní perspektivy** jsou připisovány zkoumání vlastní kultury,
- **vnější perspektivy** s sebou přinášejí jistý odstup, s nímž čtenář sleduje umělecké texty, které reprezentují cizí kulturu, tj. kulturu spjatou s cílovým jazykem.

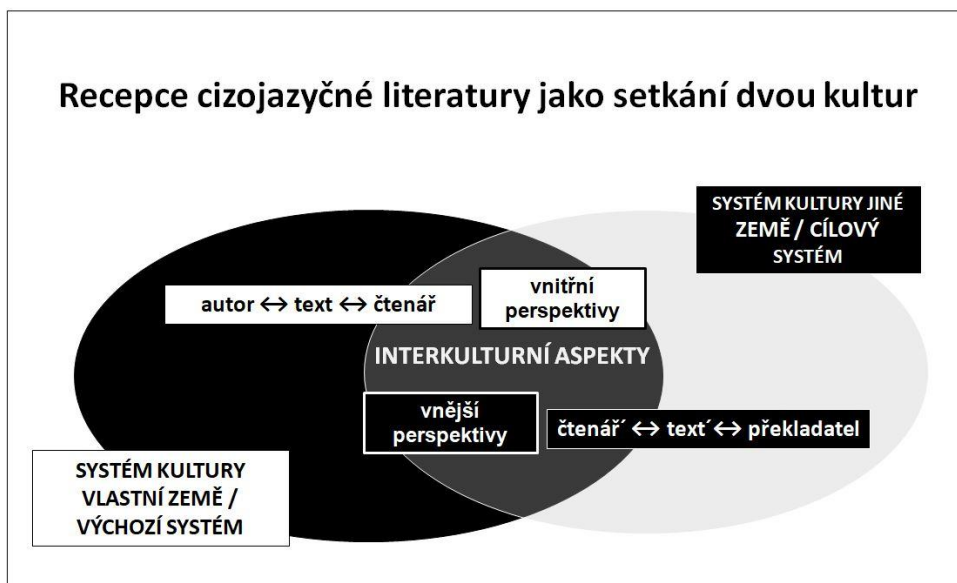
Toto myšlenkové východisko je nazýváno **principem diverzifikace a alternativy / Differenz und Alterität** (srov. např. Wiggins 2006).

Při překladu se prakticky tedy vychází

- ze vztahu **překladatel** (v procesu tvorby překladového díla) / **čtenář** (v procesu četby již **přeloženého díla**) a jeho pocit sounáležitosti s vlastní kulturou ↔ **literární text** (reprezentující cílovou kulturu),
 - který umožňuje pohled na zkoumanou literaturu z **vnější perspektivy**;
- a vztahu **literární text** ↔ **překladatel/čtenář**,
 - který představuje zpětnou vazbu a který by měl obohatit vědění čtenáře nejen o cílové, ale i vlastní kultuře. Interkulturní zkoumání tak překračují rámec komparace a pokoušejí se najít souvislost; k označení pohled na vlastní kulturu se používá termínu **vnitřní perspektiva**.

Obr. č. 6

Recepční model setkávání dvou literatur a zároveň kultur se zohledněním vnějších a vnitřních perspektiv

Komentář k obr. č. 6

Jako paralelu řetězce **autor ↔ text ↔ čtenář** lze označit řetězec **překladatel ↔ text' ↔ čtenář'** (viz výše). Překladatele lze v tomto případě možné vnímat jako sekundárního autora textu, který formou překladu původní text více či méně jazykově modifikuje pro čtenáře cílové kultury (srov. Bučková 2009). V souladu s J. Levým (2012) lze tvrdit, že překladatel původní dílo nejen zprostředkuje, ale zčásti je – převodem z jazyka do jazyka – také interpretuje. Termín **text'** je označením překlad jako nové textové varianty; termín **čtenář'** označuje čtenáře překladu.

4.1 Tři fáze překladu (podle J. Levého)

J. Levý se ve své monografii *Umění překladu*¹⁵ zabývá překladem umělecké literatury, avšak některé z principů, které v této publikaci nalezneme, lze místy vztáhnout k textům jiných funkčních stylových typů.¹⁶

J. Levý popisuje tři fáze uměleckého překladu, za něž považuje pochopení, interpretaci a přestylizování předlohy.

A. Pochopení překladu

V monografii *Umění překladu* (2012) o první fázi doslova uvádí:

„Od původního umělce žádáme pochopení skutečnosti, kterou zobrazuje – od překladatele

¹⁵ *Umění překladu* poprvé vyšlo roku 1963, zatím naposledy bylo vydáno v roce 2012.

¹⁶ Pro potřebu předkládané studijní opory lze vyjít z pětice základních stylových funkčních typů tak, jak jsou známy z běžné školní praxe. Jsou jimi styl všeobecně hovorový; styl administrativní; styl publicistický; styl odborný; styl krásné literatury.

pochopení díla, které tlumočí.“ Dobrý překladatel musí být především dobrý čtenář.“ (s. 50).

Pochopení textu Levý opět rozděluje do vícerozličných fází. Hovoří o

Aa) pochopení textu ve smyslu filologického porozumění; J. Levý uvádí, že k tomu porozumění není třeba žádné zvláštní nadání.

Jazykové znalosti nelze kvalifikovat jako nadání, neboť ne všichni, kteří umí jazyk, mohou překládat. Viz výše povrchové a hlubinné hladiny textu. (TamBu)

Ab) pochopení „ideově estetické hodnoty“ (Levý 2012, s. 51), která podle J. Levého následuje po správném přečtení textu.

Za součást správného přečtení Levý považuje např. náladu a podbarvení textu. Běžný čtenář tyto znaky textu, které lze z pohledu stylisticky vyhodnotit jako stylotvorné rysy a součást autorského stylu, nemusí zaregistrovat. Překladatel by je však měl rozpoznat a odpovídajícím způsobem zapracovat do překladového díla. Viz výše – doporučení zachovat co největší věrnost originálu. (TamBu)

Ac) „Přes pochopení ideově estetických hodnot jednotlivých jazykových prostředků a jejich momentů pak jde cesta k pochopení uměleckých celků.“ (Levý 2012, s. 52)

K těmto celkům Levý započítává pochopení ‚literární skutečnosti‘, která je mimo jiné zakódována i v postavách, jejich charakterech a jednáních, v dějové lince příběhu i v jeho ‚ideovém záměru‘ (s. 52), které by bylo možné z perspektivy lingvistického i literárněvědného zkoumání označit jako intencionalitu. (TamBu)

Komentář k projekci první fáze do překladu jiných než uměleckých textů

Tato fáze překladu je v souladu s předchozími výklady, v nichž bylo zdůrazněno, že k porozumění textu znalost jazyka nepostačuje, avšak je jeho předpokladem.

V platnosti tedy zůstává bod Aa; bod Ab se modifikuje v porozumění celkového významu, které koresponduje i funkcí textu. Bod Ac je relevantní pouze pro překlad uměleckých textů a v překladech jiných než uměleckých textů prakticky odpadá. (TamBu)

B. Interpretace předlohy

„Skutečnostní chápání je podmínkou uměleckého zvládnutí překladu také proto, že při nesouměřitelnosti obou jazykových materiálů není možná úplná významová shoda vyjádření mezi překladem a předlohou, a pak nestačí správný překlad, ale je nutná interpretace.“ (Levý 2012, s. 56).

Při interpretaci je nutné zohlednit 3 momenty. Jsou jimi

Ba) „hledání objektivní ideje díla“ (s. 57);

Bb) „interpretační stanovisko překladatele“ (s. 57);

Bc) „interpretace objektivních hodnot díla z tohoto stanoviska – překladatelská koncepce a možnost ‚přehodnocení‘“ (s. 57).

Interpretační kroky Ba, Bb, Bc lze položit do vztahu k určité autocenzuře, kterou je možné vykládat pozitivně jako nutnou jazykovou i obsahovou sebekontrolu překladatelské práce, ale na níž se mohou projevit i společenské tlaky (konvence, očekávání) kultury, pro niž překladatel dílo překládá. (TamBu)

Komentář k druhé fázi a jejímu vztahu k překladu jiných než uměleckých textů

Tato fáze překladu je aktuální pouze pro překlad uměleckých textů, které jako jediné legitimně vytvářejí prostor pro interpretaci, která je jinde prakticky nežádoucí a i při překladu beletrie má svá omezení. (TamBu)

C. Přestylizování předlohy

„Svůj talent může překladatel uplatnit především při jazykové stylizaci, proto potřebuje v první řadě nadání stylistické.“ (Levý 2012, s. 63-64)

Jako relevantní se v této fázi jeví následující otázky:

Ca) V jakém vztahu jsou jazykové systémy předlohy a překladu?

Například jedná-li se o odlišné typy jazyků. Překládání se pak jeví jako komplikovanější než tehdy, kdy hovoříme o jazycích spadajících do jedné skupiny indoevropských jazyků. (TamBu)

Cb) Objevují se (a v případě že ano, pak do jaké míry) stopy jazyka originálu v překladu?

Tyto stopy (tj. přímé i nepřímé vlivy předlohy) se mohou objevit v důsledku negativního transferu, tedy přenosu gramatických struktur a lexika předlohy do překladu, v něm působí cize nebo nevhodně. Může jít také o stopy hlubinných struktur jazyka, tedy o přenos jazykového myšlení, které má svůj odraz rovněž v právě zmíněných povrchových strukturách jazyka. Jako relevantní se jeví problematika slovosledu, tvoření slov, v poezii také melodičnost a rytmicizace jazyka. Důležité jsou také básnické obrazy, zejména metafory, které se objevují v poezii, próze i dramatu. (TamBu)

Cc) Jak se vyrovnat s napětím ve stylu překladu, „jež vzniká tím, že myšlenka se převádí do jazyka, v němž nebyla vytvořena.“ (Levý 2012, s. 67)

Tato oblast překládání bývá mimo jiné předmětem psycholingvistických bádání. Podle výzkumů má svou váhu také intuitivní překlad, který pozdějším analytickým překladem s pečlivou kontrolou všech jazykových ekvivalentů, rešerše a hledání souvislostí může působit jako pomyslná brzda první, ‚lehkou rukou‘ vytvořené

Komentář k třetí fázi překladu a jejímu vztahu k překladu jiných než uměleckých textů

„Napětí“ mezi jazykem předlohy a jazykem překladu, které se odvíjí od morfemické stavby jazyka, je příznačné při překlady všech funkčních stylových typů. Jako relevantní se jeví rovněž práce s obrazností, respektive s metaforami v obou jazycích, která se objevuje prakticky ve všech stylových typech vyjma odborného stylu. Podobu textů spadajících do všech stylů (viz pozn. č. 11) ovlivňuje kultura, stejně tak jako lze interpretovat texty jako součást kultury. (TamBu)

NĚKOLIK MOTIVAČNÍCH SLOV NA ZÁVĚR

(ANEK NIC BY NEMĚLO ‚ZŮSTAT ZTRACENO V PŘEKLADU‘)

Závěrem se vrátíme k definici textu z úvodu této opory, kterou rozvedeme z pohledu setkání/střetu dvou kultur:

- Text předlohy i překladu představuje jazykovou jednotku založenou na verbální bázi, znakové povaze a v případě uměleckého textu obzvlášť na symboličnosti jazyka. Vyznačuje se nejen jazykem jako materiální bázi, ale lze jej popsat také na základě jeho tématu, stavby (kompozice) a funkcionality. Jeho podobu poznamenává nejen účel, za kterým vzniká, a podmínky, v nichž vzniká, ale také osobnost autora i zamýšleného adresáta.
- Text je tedy výsledkem řečových aktivit textového producenta (autora předlohy i překladu) jako lidského individua disponujícího darem řeči (langage) a zároveň člověka ovládajícího konkrétní jazykový kód, v případě překladatele nejméně dva jazykové kódy, totiž kód předlohy (který je zpravidla cizím jazykem) a kód překladu (který je zpravidla mateřským jazykem). Autor předlohy i překladu jsou individua příslušející ke konkrétní skupině, kterou lze v tomto případě označit jako kulturu, kterou do jisté míry, právě tak jako jejich texty (text předlohy i text překladu), reprezentují.
- Bez znalosti jazyka a kulturního kontextu není možné, aby kvalita překladu dostala kvalitě překládaného díla.

Zároveň je nutné uvědomit si, že překlad i tlumočení představují oblasti, které nikdy nelze dotáhnout k dokonalosti, a že chybovat je v tomto případě normální. Důležitý je jazykový kontakt a odbourání zábran odrážejících obavy z naší nedokonalosti, neboť i to, co ještě nezvládáme dokonale, může spoluurčovat náš směr. Také jednorázové překlady v učitelské praxi se mohou stát cestou, která nás všechny může jazykově i kulturně posunout dál.

RESÜMEE

Das vorliegende Lehrmaterial stellt ein Begleitmaterial des Übersetzungskurses dar. Der Übersetzungskurs

Tamara Bučková

wird als Pflichtwahlfach im Rahmen des Magisterstudiums angeboten und teilweise knüpft er an den ähnlich konzipierten Kurs des Bachelorstudiums an, dessen überarbeitete und erweiterte Fassung er darstellt.

Im Kurs zielt man auf die linguistischen Aspekte der sprachlichen Textübertragung von einem Code in einen anderen. Im Mittelpunkt stehen die Deutungen der Schlüsselbegriffe aus dem Gebiet der Translatologie. der Fokus der Untersuchungen liegt auf dem Übersetzen, Dolmetschen wird nur peripher behandelt. Die Perspektive, aus der die Übersetzungswissenschaft im Kurs näher betrachtet wird, geht von der künftigen Berufsbahn der Lehramt-Studierenden aus: Die theoretischen Auslegungen zielen auf den Aspekt der Interkulturalität, der in praktischen Übungen in den Seminaren bei der Übersetzung von verschiedenen Textsorten, die in der Schulpraxis mehr oder weniger frequentiert vorkommen können, präsent ist.

Man geht vom Begriff Text aus, der folgend als sprachliches Gewebe zu beschreiben ist, das durch die Sprachlichkeit (und meistens Schriftlichkeit), durch Thema, durch den Textaufbau (die Komposition) und Funktionalität gekennzeichnet ist. Der Text ist auch als Ergebnis des sprachlichen Handelns eines Textproduzenten (des Sprechers oder Schreibers) zu erklären, das für einen bestimmten Adressaten bestimmt wird und das unter bestimmten Bedingungen entsteht. Die eben entworfene Textdefinition kann auf die Original- sowie die Übersetzungstexte bezogen werden. Die Persönlichkeiten des Autors /der Autorin und des Übersetzers /der Übersetzerin, den / die man hier als ‚sekundären Textautor‘ bezeichnen kann, ist von großer Bedeutung. Außer ihrer Individualität ist auch ihre Zugehörigkeit zu einer konkreten Kultur relevant. Die Texte allgemein können nämlich auch als eine Kultur repräsentierende Elemente interpretiert werden. Die eine Kultur wird so mittels eines Übersetzungstextes einer anderen vorgestellt oder mindestens präsentiert. Die Kultur, die dem Vorlagetext entspringt, wird von dem Übersetzer meistens mit einer Fremdsprache assoziiert. Die Kultur des Übersetzungstextes wird meistens – im Gegenteil zur vorangehenden Behauptung – mit der Muttersprache des Übersetzers verknüpft. Für eine gelungene Übersetzung sind nicht nur die Sprachkenntnisse der beiden Sprachsysteme seitens des Übersetzers wichtig, sondern auch seine Kulturkenntnisse und die folgende Arbeit mit den semiotischen Kategorien das Eigene, Fremde und Gemeinsame spielen in der Finalform der Übersetzung eine sehr wichtige Rolle, weil sie dem Textrezipienten beim Textverstehen behilflich sein können.

Eine besondere Aufmerksamkeit wird der Monographie *Umění překlada / Die Kunst der Übersetzung*, bzw. den drei Phasen der Übersetzung von belletristischen Texten, gewidmet. Es handelt sich um

- das Textverstehen,
 - bei dem man von dem philologischen Textverstehen ausgeht, das mit dem Verstehen der Oberflächenstrukturen zu vergleichen ist, und auf das Begreifen der ästhetischen Ideen und der Textbotschaft zielt;
- die Textinterpretation,
 - die mit dem Kulturverstehen zusammenhängt und die einen bestimmten freien Raum darstellt, denn die Übersetzung selbst kann als eine Art der Interpretation betrachtet werden;
- der Stil der Vorlage und / versus der Übersetzungsstil,
 - der Übersetzungstext wird nach Levý durch eine Art der Spannung gekennzeichnet, die als Konsequenz der sprachlichen Differenzen der beiden Texte auszulegen ist.

In dem vorliegenden Lernmaterial wird auch die Arbeit des Lehrers / der Lehrerin in der Rolle des Dolmetschers /der Dolmetscherin und Übersetzers / Übersetzerin unter die Lupe genommen. Die translatologischen Fähigkeiten und Fertigkeiten eines Lehrenden gehen über den geläufigen Unterrichtsrahmen hinaus und sind vor allem während der Klassenfahrten, Schulprojekte, oder bei

Übersetzungen der Fachmaterialien für den Unterricht besonders wichtig. Man kann sie als die anspruchsvollen und problematischen Gebiete der Philologie bezeichnen, die die LehrerInnen sehr oft als Herausforderung empfinden, und die sie zur weiteren Vertiefung ihrer sprachlichen Kompetenzen motivieren können.

LITERATURA

ALTMAYER, Claus. *Kultur als Hypertext. Zur Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache*. München: Iudicum, 2004. ISBN 3-89129-418-2.

BUČKOVÁ, Tamara. Cizojazyčná literatura/LPDM v interkulturním kontextu. In: BUČKOVÁ, Tamara. *Interkulturní didaktika cizojazyčné literatury. Kontexty a perspektivy*. (v tisku).

BUČKOVÁ, Tamara. *Dětské světy a fenomény reality v německy psané problémově orientované literatuře pro mládež v poslední třetině 20. a na začátku 21. století. Model literární komunikace ve vyučování němčině jako cizímu jazyku*. UK-PedF, 2009. (GAUK 252 561, 2007 - 2008).

ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0154-0.

ČERNÝ, Jiří; HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-832-5.

KLAUSNITZER, Ralf. *Literaturwissenschaft. Begriffe – Verfahren – Arbeitstechniken*. Berlin, de Gruyter Verlag, 2004. ISBN 3110180235.

KOLLER, Werner. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr France Attempo Verlag, 2011. ISBN 978-3-3520-8.

KOSTKOVÁ, Klára. *Rozvoj interkulturní komunikační komunikace*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6035-7.

LESKOVEC, Andrea. *Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft*. Darmstadt: WGB, 2011. ISBN 978-3-534-23814-9.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Miroslav Pošta - Apostrof, 2012. ISBN 978-80-87561-15-7.

LEVÝ, Jiří. *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*. Planeeg: Koch Verlag, 1986. ISBN 978-3761054222.

MALÁ, Jiřina. *Einführung in die deutsche Stilistik*. Vyd. 2., rouš. Brno: Masarykova univerzita, 2003. ISBN 80-210-3267-7.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Studie z estetiky. Výbor z estetických prací Jana Mukařovského z let 1931-1948*. Praha: Odeon, 1966.

SOWINSKI, Bernhard. *Stilistik. Stiltheorien und Stilanalysen* (Sammlung Metzler). 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Stuttgart: J. B. Metzler, 1999. ISBN 978-347612272-8.

STRELKA, Joseph P. *Einführung in die literarische Textanalyse*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1989. ISBN 3-7720-1751-7.

WELLEK, René. *Podstata literatury*. In: WELLEK, René; WARREN, Austin. *Teorie literatury*. Olomouc: Vobotia, 1996. ISBN 80-7198-150-8, s. 25-38.

WINGENS, Meinhard. *Estetické působení*. In NÜNNING, Asgar (ed. něm. vyd.); TRÁVNÍČEK, Jiří; HOLÝ, Jiří (ed. č. vyd.) *Lexikon teorie kultury*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4, s. 202-205.

ZAJÍCOVÁ, Pavla. *Narace a vyučování cizímu jazyku*. 2008. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008. ISBN 978-80-7368-527-0.